

ВИТАТУЙОВАНИЙ ПОРТРЕТ

ОПОВІДАННЯ

З німецької переклав Олександр ЧОРНОГОР (Київ)

Вечорами, коли грозові хмари розходилися й ставало відомо, що начальник гауптвахти сьогодні вже не з'явиться, я міг полишити свою одиночну камеру, хоча з самого приміщення в'язниці мені було зась — мій шлях закінчувавсь у вартівні. Туди сходились арештанті з усіх камер, щоб після дня, проведеного в чотирьох муріваних стінах, між нарами та гратах, побачити й послухати людей, самому дещо розповісти чи пограти в карти.

Літограф з полкової канцелярії, якого було щойно посаджено на гауптвахту, вініс новий струмінь у наше життя. Він лаяв «кнур з хоботом», що запроторив його сюди «за таку дрібницю». «Дрібниця» полягала в тому, що літограф самочинно «дав» одному капралові звання фельдфебеля в наказі від імені полковника.

— До того ж цей мій приятель, — гарячкував літограф, — був би в десять разів кращим фельдфебелем за тих, кого призначає полковник, отой кнур з хоботом.

Літографа обурювала не лише несправедливість, а й невдачність полковника:

— Я ж стільки зробив для того кнуряки!

— Що ж це ти міг йому такого зробити?

— Відремонтував йому квартиру, понамальовував картки з іменами гостей, а жінці збільшив фотографію батька. Тепер та фотографія висить у нього в спальні, а я сиджу в буцегарні — добра подяка, що й казати! Ну, нехай тільки вийду в запас, там я вже придумаю, як дозолити тому кнурові з хоботом!

Арештанті з насолодою це слухали, бо прокльони та погрози сипались на голову начальника. Одного разу я бачив його, коли ми складали присягу. Іншим разом він з презирливою міною пройшов повз мене, коли я вартував біля воріт казарми: не звернув анікісінської уваги ані на мене, ані на мою зразкову стійку «на караул». Адже я був усього лише добровольцем-однорічником, і, згідно з поглядами кадрового офіцера, стояв на найнижчій сходинці суспільства.

Як нам повідомили ще на першому інструктажі, наш полковник починав службу з найнижчих чинів. Ще в часи фельдмаршала Радецького вісімнадцятирічний капрал Фердинанд Гутцек зі своїм відділенням знищив у хорватському містечку Штайн італійський кінний патруль. За це його нагородили медаллю імператора Фердинанда, що виявилася хоч і не найвищою, та, поза всяким сумнівом, найбільшою бойовою нагородою. Була вона розміром як сковорідка, й через ці гіантські розміри нею більше нікого не нагороджували. Фердинанд Гутцек одержав дворянський титул та право давати до свого імені називу містечка, під яким відзначився, коли з часу його подвигу минуло майже сорок років і він

був уже полковником. Природно, що солдати не могли іменувати полковника Фердинанда Гутцека фон Штайна інакше ніж «Гудзиком від штанів».

Він був досить кумедною постаттю: не лише єдиним, кого прикрашала подібна до сковорідки медаль, а й взагалі. Його уніформа була суцільним анахронізмом. Низький кашкет він носив згідно із статутом часів Радецького, тобто спереду кашкет був насунутий на самі брови, а ззаду — оголяв потилицю аж до маківки. Це надавало йому вигляду, ніби з нього знято скальп. До того ж полковник наїв просто-таки грандіозне черево, а шій зовсім не мав. Друге підборіддя звисало на самі груди, а груди враз переходили в оте черево, об'єм якого не міг зменшити жоден гудзик від штанів. Та найпомітнішою деталлю полковника був ніс — власне, не сам ніс, бо його не було видно за наростом убільшки з кулак. Це була велетенська червоно-сиза бородавка, що ворушилась, тож слова нового арештантка «кнур з хоботом», які він раз у раз проціджував крізь зуби, зовсім не відповідали дійсності.

Літограф невтомно лаяв кнура з хоботом, граючи в карти або демонструючи на комусь мистецтво татуювання. Спочатку кількома штрихами олівця зображував на папері орла, пару схрещених гантелей, оголену дівицю, змію, що звивається і висовує роздвоєний язик, різні написи, емблеми та стрілки, які вказували напрям до тієї чи тієї частини тіла. Обраний клієнтом малюнок літограф наклеював шевською голкою, а потім заливав загустим чорнилом з вартівні. Кров, чорнило та піт він час од часу витирав брудною ганчіркою.

Ми, арештанти, обступили художника та його живі полотна й коментували кожну лінію, що поставала на наших очах. Це був майстер високого класу. Щоправда, мені гайдко було дивитись на оту його ганчірку. Я, мабуть, мимоволі здригнувся, бо один з натовпу глядачів вигукнув:

— Подивіться на цього однорічника, як він трясеться!

Можливо, я навіть зблід, бо інший докинув:

— А який же він змарнілій!

Усі від шедевру, що саме народжувався на їхніх очах, обернулися в мій бік, скорчивши насмішкувати, співчутливі та зверхні міни. Треба було щось робити для порятунку своєї чести — чести касти однорічників та інтелігенції взагалі:

— Які дурниці! Зовсім я не трясусь і не блідну. Нехай мене зараз самого та-тують.

Почулися схвалальні вигуки та відвертий сумнів:

— Бачили таких сміливих. А як до діла діде...

Солдат, якого саме татуювали, самовпевнено заявив:

— Він не витримає. Це пекельний біль.

— Зате матиме пам'ятку на все життя, — промовив інший.

— Ви справді бажаєте мати татуювання? — спитав мене літограф.

— Я ж сказав, — довелося відповісти.

— Добре...

Він запропонував мені «карбований перстень» на середньому пальці лівої руки або «годинниковий браслет» на зап'ястку. Та мені не хотілося, щоб мое татуювання занадто впадало в вічі.

Егон Ервін Кіш (1885 — 1948). Австрійсько-чеський письменник, писав німецькою мовою. В роки першої світової війни — офіцер австро-угорської армії. В наступні десятиріччя — активний учасник міжнародного комуністичного літературного руху; у складі інтернаціональної бригади брав участь 1937 — 1938 рр. у громадянській війні в Іспанії. У творчості Кіша переважає публіцистика; він — автор політичних репортажів «Несамовитий репортер» (1925), «Царі, попи, більшовики» (1927), «Американський рай» (1930), «Азія докорінно змінилася» (1932), «Висадка в Австралії» (1937), «Ярмарок сенсацій» (1942), «Відкриття в Мексиці» (1945) та ін. Пропоноване оповідання належить до ранніх творів.

— Гаразд, я намалюю вам що-небудь на грудях... — сказав він. — Або ще краще — на спині.

Коли він це сказав, мені здалось, що в його очах промайнула сатанинська іскра. Та якщо на спині ніхто з невтасмничених справді не побачить татуювання, я погодився. Ми обое зійшлися на безневинному натюрморту.

Він узявся за мене. Почав обмацувати не плечі та спину, а значно нижче, що мене вельми здивувало.

— Щоб ніхто не бачив, навіть на пляжі.

— Що ж, нехай буде так,— погодився я з таким поясненням.

Біль був жахливий. Кожен укол спричиняв нестерпні муки. Я зціпив зуби й повторював про себе: «Зате матиму пам'ятку на все життя». Та ще гірші за уколи були дотики засмальцованою ганчіркою. Але я не міг виказати своєї огиди, бо нас обступив цілий натовп арештантів.

— Опустіть трохи штани,— сказав майстер.

— Навіщо?

— Я намалював фрукти, а тепер буде ваза, в якій вони лежатимуть.

Глядачі розреготались. Я не розумів, що може бути смішного у вазі з фруктами.

— Ой яке ж ловче яблучко, так і хочеться надкусити. — Й знову дружний регіт.

— Ще нижче опустіть штани,— звелів майстер.

— Навіщо?

— Бо виноград звисатиме через вінця вази.

— Так низько?

— Ваза в мене вийшла завелика. Тому треба, щоб на ній було більше всього й виноград звисав через вінця.

Я спустив штани до колін, відчуваючи, як працюють пекуча голка та брудна ганчірка. Раз у раз хтось із хлопців пирскав сміхом і, врешті, всі нестримно розреготалися.

Та ось настав усьому кінець. Я вдяг сорочку, для годиться ще потинявся по вартівні й почовгав до своєї камери. Про сон нічого було й думати, біль шпигав у всьому тілі, ні лежати, ні сидіти я не міг. Зате буде пам'ятка на все життя, намагався я втішити себе.

Ранком довелося піти до лікаря. В санчастині чергував обер-лейтенант медслужби доктор Бем, старий гульвіса. Він сказав, що цієї ночі дівчата з кафе «Мікадо» допитувались, коли я знову приду до них. Потім поцікавився, що зі мною трапилось.

— Так тобі й треба! — розвеселився він, коли я розповів йому свою пригоду.

— Тепер принаймні тиждень будуть страшенні болі. А якщо вип'еш, то болітиме ще гірше. Ану, покажи.

Я показав.

— Ах ви ж свинюко! — зненацька вибухнув обер-медик. — Ах ви ж свинюко!

— Те, що він мене обзвивав, було не так страшно, як звертання за статутом — на «ви».

— Фельдфебелю! — гукнув він у сусідню кімнату. — Негайно складайте акт про злочин добровольця-однорічника Кіша!

Геть спантелічений, я зважився заперечити — адже, мовляв, пан старший лікар тільки-но зволили сміятись через те, що мені зробили татуювання...

— Маєте мене за дурника? Невже не розумію, що то за малюнок? І ви думаете, я дозволю вам завалити мою кар'єру, ставши співучасником вашого злочину?

Марно я присягався, ніби не маю уявлення, що намальовано на мені ззаду. Старший лікар продиктував фельдфебелеві акта, й так я дізнався, в чому мене звинувачують.

Ну й негідник той літограф! Тепер я зрозумів, яка ідея виникла в нього, коли він запропонував мені зробити татуювання на спині — в такий спосіб він хотів безкарно задоволити свою жагу помсти. Помсти нашому полковникові. Замість натюрморта, як було домовлено, він підступно виколов на моїй шкірі злу карикатуру на полковника: череп, зрізаний кашкетом, велетенське черево з медаллю-сковорідкою й гіганцьку бородавку на носі.

Та все це ще не складало злочину, як його трактує військовий карний кодекс. Злочин полягав у тому, що портрет було намальовано догори ногами, а з рота тягся карикатурно довгий язик через горб та долину, де він зникав у темряві. Саме цей язик і був тим «гроном винограду», задля якого мені довелося спускати штані. Ось чому обер-лейтенант доктор Бем не захотів, щоб його звинуватили у співучасти. Глум над високим начальством — командиром полку — це неабиякий злочин, якщо взагалі не бунт.

Зразу після обіду мене повели на допит. Комісія складалася з трьох офіцерів. Один з них, симпатичний лейтенант нашої роти, був, на жаль, занадто молодий та наївний. Ледве блимнувши на моє татуювання, він вигукнув, що воно з разючою подібністю зображує полковника. Навіть медаль імператора Фердинанда вималювано з абсолютною точністю. Виголосивши своє свідчення, він з явним задоволенням одійшов.

Потім мене оглянув другий член комісії, юрист, капітан-аудитор. Це був хитрий лис. У цій бридкій карикатурі він заперечував будь-яку схожість з нашим командиром.

— Схожості абсолютно ніякої,— сказав він,— і стверджувати щось подібне було б образою для пана полковника.

Лейтенант, який тільки-но стверджував щось подібне, зблід як мрець. Капітан-аудитор докинув:

— А бачити в цій дурнуватій фізіономії на медалі мудрий лик імператора Фердинанда є просто-таки образою його величності.

Бідолаха лейтенант затрісся від страху, все це слухаючи. Іронії в словах аудитора він не відчув, хоча всім було відомо, що імператор Фердинанд страждав слабоумством і, отже, мав саме такий вигляд, як на витатуйованій медалі.

Майор, котрий третім мав виголосити свою думку, можливо, був не настільки хитрий. Та все-таки йому вистачило клепки збагнути, чому аудитор заперечує схожість між оригіналом і портретом. Ще й не надівши пенсне, майор вирік:

— Абсолютно не схоже. Це просто зухвальство — говорити тут про якусь подібність.

Лейтенант стояв біля стіни, немов перед розстрілом.

— Оцю піку,— вигукнув майор,— оцю потворну піку порівнювати з обличчям нашого пана полковника! Просто нечувано! Адже наш командир — державний діяч і взагалі гарна, чудова людина!

Навіть йому самому ця брехня видалася надто беззоромною, тому майор відклав свій вирок, аби більш детально розглянути картину. Він нахилився так низько над нею, що я відчував на сідницях його віддих.

— Наш пан полковник... — почав знову майор.

Тут двері розчинились навстіж і в них з'явився не хто інший, як сама модель щойно обговорюваного витвору мистецтва. До кімнати велично ввійшов полковник Гутцек фон Штайн, люто блискаючи очима з-під кашкета. Всі виструнчились перед ним, та він на це не звернув уваги, а зразу приступив до справи:

— Де той тип з наколкою?

— Пане полковнику,— відгукнувся майор,— зважусь доповісти, що подібності зовсім немає. Лише чийсь злій намір або глупота...

Полковник відмахнувся:

— Я хочу знати, де той тип!

«Той тип» стояв, немов мармурова статуя, подоба Венери Мілоської, тільки чоловічого роду. Замість шат, які вона притримує на собі, він намагався зробити те саме із спущеними солдатськими штанами.

— Кру-гом! — скомандував полковник. І тільки-но я виконав команду, по всій казармі прокотилось, мов грім:

— Це я! Слово честі, я! Яке єдинство!

Запала мовчанка. Чутно було лише сопіння пораненого тигра, розлюченого та ображеного до глибини душі. Потім тигр вибухнув гнівною тирадою.

— Я служив у його ясновельможності графа Радецького,— почав він з пафосом. Далі так само патетично повідомив, що ніколи не робив нічого подібного з його ясновельможністю графом Радецьким. — Я служив у його ясновельможності начальника генерального штабу барона фон Бенедека,— вів далі полков-

ник і запевнив, що й з бароном він «цього» не робив... Так він вишикував перед нами ввесь парад своїх начальників, перш ніж дійти до висновку: — І щоб я якомусь нещасному одногорічникові став лизати с...

Полковник затнувся на півслові. Думка про те, що може мати бодай щось спільне з добровольцем-однорічником, викликала в ньому таку огиду, що язик перестав його слухати. Та він почав знову:

— І щоб я якомусь нещасному однорічникові став лизати с...

На цьому закінчились промова й сили полковника. Він упав і, вже лежачи, намагався вимовити фатальне слово: «С... с...»

Всі заметушились над ним, послали по лікаря, по ординарців, які мали розшукати лікаря, принести льоду з офіцерського казино та подушку. Я теж хотів принести що-небудь, але капітан-аудитор, який ще кілька хвилин тому виніс таке сприятливе для мене рішення, а тепер, здавалось, був цілком захоплений метушною над зомлілим від серцевого нападу полковником, категорично наказав:

— Залишайтесь тут!

Тепер моя справа набрала зовсім іншого вигляду. Полковник визнав, що на малюнку зображене саме його. Досить було лише глянути, як він конає, щоб позбутись сумніву в тому, що до обвинувачення буде додано слова: «зі смертельним кінцем».

Умирущого перенесли до лазарету в західному крилі казарм, а до карцеру, що в східному крилі, відправили добровольця-однорічника, на голову якого впав нищівний гнів командира. Того самого вечора полковник заснув вічним сном при напутніх словах полкового священика; а доброволець-однорічник, для котрого не знайшлося ні в кого напутніх слів, не міг заснути. Бурмочучи ввесь час «зі смертельним кінцем», я туплював у такт цим словам по камері.

Відділ юстиції вже кинувся був розшукувати літографа-татуювальника, та його ще вранці відконвоювали до вищої інстанції. Йому інкримінували фальшивання: не тому, нібіто «портрет» фальшиво відображав діяльність полковника, а за самочинне «присвоєння» капралові знання фельдфебеля.

Приступивши до своїх обов'язків, наступник нашого літографа одержав наказ розмножити запрошення: «Всіх панів офіцерів, яким честь та обов'язок наказують ушанувати пам'ять покійного, ласкаво просимо прибути на поминки полковника Гутцека фон Штайна, які відбудуться після завтра, в четвер, о шостій годині вечора в офіцерському казино». Для тих, кому честь та обов'язок нічого такого не наказували, під цим ввічливим запрошенням було надруковано: «Присутність обов'язкова!»

Доброволець-однорічник Кисела, за цивільною професією художник, отримав завдання — намалювати портрет небіжчика в натуральну величину.

— Але я жодного разу не бачив пана полковника, — сказав Кисела. — Коли в нас приймали присягу, стояв з самого краю шістнадцятої роти в другій шерензі. Навіть уяви не маю, який він був.

Кисела попрохав фотографію полковника. Фотографії не виявилось. Хто носять на обличчі таку прікрасу, фотографується не дуже охоче.

Полковому ад'ютантові нічого більше не залишалось, як показати йому мое татуювання. Мене привели до вартівні — туди, де позавчора ввечері було зроблено ескіз для майбутнього полотна.

— О боже! — з удаваним жахом вигукнув Кисела. — Це ж намальовано догори ногами. Як же мені копіювати?

Ад'ютант наказав мені лягти на стіл долілиць, та Кисела сказав, що це не допоможе. Хіба що я зробив би стійку на руках, то, може, щось вийшло б. Але ж цілу годину на руках ніхто не вистоїть.

— А не можна надати потрібного положення малюнкові за допомогою дзеркал? — спитав ад'ютант.

Кисела відповів, що на цьому він не розуміється і може зробити кольорову копію лише в своєму ательє.

Отже, незважаючи на підозру у вчиненні військового злочину з смертельним кінцем, у тому, що я вбив командира полку або ж принаймні винен у його смерті, — мені було дозволено залишити не те що гауптвахту — казарму взагалі, я одержав звільнення на двадцять чотири години!

Подумати тільки, це ж ціла доба! Звичайно жоден солдат не міг з'явитись на вулиці або в кав'янрі після вечірньої перевірки, хіба що мав би дозвіл на таке. Нам же з Киселою не було ніяких обмежень. Забувши про застереження, що алкоголь посилить біль від татуювання, я нажлуктився як чіп. На хвороби матиму досить часу в камері.

Доплентавши вранці до Киселіного ательє, ми перелякалися — під дверима стояли двоє солдатів. Арешт? Чи нагляд?.. Виявилось, ні те, ні інше. Вчора полковий ад'ютант послав цими двома мундир покійного полковника, щоб художник міг намалювати. Оскільки ж Кисела не було, то вони й чекали на нього цілу ніч.

Тільки тепер Кисела згадав, що повинен сьогодні намалювати портрет у натуральну величину. Добре, що був мундир,— Кисела міг почати саме з нього. На цей мундир у Кисела пішло аж три тюбики берлінської лазурі, й цього було б замало, якби він не відвів велике порожнє кружalo для медалі, яке зафарбував жовтим. Таким чином мундир полковника заповнив три четверти полотна. Кашкет теж мав ту перевагу, що майже повністю затуляв обличчя, якого Кисела не знав.

Зразком обличчя полковника було мое татуювання. Та хоч би яким зухвалим був Кисела, проте й він не наважився відтворити його «окрасу» олійними фарбами в натуральну величину. Кисела лише ледь помітно позначив червоно-сизий пухир на носі. Тож картина виявилась куди менш реалістичною, ніж на мені.

Портрет, на якому ще не висохла фарба, принесли до казарми, й на цьому моя відпустка скінчилася. Я знову повернувся до гауптвахти й відвідав лікаря. В мене був жар, і він призначив мені дієту.

Картину вставили в золоту рамку й повісили в офіцерському казино. Всі, хто прийшов на поминки, були в захваті. Полковникою вдова наказала викликати художника.

— Портрет чудовий. Ви, певно, дуже добре знали моого чоловіка? — доброзичливо спіткала вона. Та Кисела відповів, що ніколи не мав честі бачити пана полковника.

— Навіть ніколи не бачили? А як же вам пощастило зобразити його так правдиво? Адже нема жодної фотографії...

Кисела відповів, що перемалював з татуювання.

— Як? З татуювання? Хто ж це виколює портрети моого чоловіка?

Кисела відказав, що це доброволець-однорічник на прізвище Кіш.

— Боже мій, як зворушливо! — Пані полковникою повернулась до штабних офіцерів, що оточували її. — Невже це не прекрасно, панове, що солдат виколює портрет свого командира полку, щоб завжди мати його перед очима? Скільки любові до начальника, скільки віячності!

Штабні офіцери закивали головами, мовляв, тут ідеться про вияв справді рідкісної любові та віячності.

— Я хочу побачити це татуювання. Покличте сюди, будь ласка, того добровольця. Я повинна подякувати йому за те, що він дав зразок панові Киселі для його картини.

За цими її словами ствердне кивання головами припинилося. Офіцери стали нервово переступати з ноги на ногу й повірили в порятунок лише тоді, коли полковий лікар доповів, що однорічник Кіш, на жаль, дуже хворий, в нього температура сорок один градус і викликати його неможливо.

— Тоді проведіть мене до нього! — рішуче вигукнула пані полковникою. — В такому випадку я тим паче повинна йому подякувати. Де він, у лазареті?

— Ні, на гауптвахті...

— На гауптвахті? Ну, добре. Пане майоре, пане капітане, будьте ласкаві, проведіть мене.

Так і трапилося: раптом відчинилися двері камери, де я лежав долілиць у ліхоманці. До мене ввійшли майор — комендант казарми, капітан — полковий ад'ютант, і між ними — дама в жалобі.

Вона звернулась до мене:

— Я вдова полковника Гутцека. Хочу вам подякувати за те, що ви викололи портрет моого чоловіка.

— Будьласка, ясновельможна пані,— спантеличено пробурмотів я,— нема за що, це трапилося... Я зовсім не знав...

— Я хочу подивитись на це татуювання.

Капітан та майор швидко втрутились — мовляв, це неможливо...

— Чому неможливо, коли я ясно сказала, що хочу подивитись? — У голосі пані полковникової з'явились погрозливі нотки.

— Даруйте, ласкава пані,— промимрив капітан,— я прошу прощання, але татуювання на дуже делікатному місці...

— Пусте, я заміжня жінка! — Вона обернулась до мене й тоном наказу, в якому слова «будь ласка» нічого не змінювали, промовила:

— Покажіть, будь ласка, татуювання.

Я показав. Алкоголь і висока температура надали йому живих барв. Але це все одно не пояснює того, що сталося потім. Хто міг подумати, що всі лиха, яких мені довелось зазнати через цю наколку, зненацька зміняться на вияви любові та ніжності?

— Фердинанде! — зворушене проказала пані полковника, ніби перед нею стояв її чоловік власною персоною. — Мій любий! — віддано прошепотіла вона й низько нахилилася, щоб його поцілувати...

